

Araştırma Makalesi/Research Article
DOI: 10.53711/balkanistik.1497533
Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi, 2024; 6(2): 110-135
Journal of Balkanistic Language and Literature, 2024; 6(2): 110-135

BALKAN DİL BİRLİĞİ'NDE TÜRKÇENİN ROLÜ*

Aycan ZHDANOVICH**

ÖZ: Bu çalışma, Balkan Dil Birliği'nde Türkçenin ve Balkan dilleri (Arnavutça, Arumence (Ulahça), Bulgarca, Rumence ve Yunanca) arasındaki dil birliğinin tarihî yönlerini incelerken Türkçenin bu dillere katkısını göstermeyi hedeflemektedir. Balkanlarda Osmanlı İmparatorluğu dönemi ve öncesindeki Türk varlığının Balkan dilleri üzerindeki etkileri, dilbilimsel tipoloji ve etkileşimleri bağlamında ele alınmaktadır. Türkçenin, Balkan dilleri arasında yapısal bir etkiye sahip olup olmadığı ve bu dillerin sesbilgisi ve biçimbilim özellikleri üzerindeki potansiyel etkileri tartışılmaktadır. Vurgusuz geniş ünlülerin dar ünlülere dönüşmesi Türkçede olduğu gibi Balkan dillerinde de yaygın bir ses olayıdır. Aynı şekilde ön ses türemesi de Balkan Dil Birliği'ne üye dillerde görülmektedir. "ı" sesinin de Balkanlarda ortaya çıkışı, ünsüz olan "c", "ç," ve "ş" gibi ön damaksıl seslerin bulunması Türk dilleriyle olan tarihsel etkileşimin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

* Bu makale, 2019 yılında Dr. Öğretim Üyesi Fatma Sibel Bayraktar danışmanlığında Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde tamamlanan "Balkan Dil Birliği ve Türkçe" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

** Doktora Öğrencisi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, e-posta: aycanzhdanovich@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5493-5723

OPEN ACCESS

© Copyright 2024 Zhdanovic

Cite as/Atıf: Zhdanovich, A. (2024). Balkan Dil Birliği'nde Türkçenin rolü. *Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6(2), 110-135.

Geliş Tarihi (Received): 08.06.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 30.11.2024

“mı” ekinin görevlerine bakıldığında cümlenin anlamını vurgulamak ve pekiştirmek için kullanılmaya başlanmıştır. Bu ek, sebep, koşul ve zaman anlamlarına da bürünebilir ve bazı durumlarda anlam kayması ile zaman zarfı işlevi kazanmaktadır.

Balkan dillerinde fiil sistemlerinin düzeni konusunda Türkçenin etkisi dikkate değerdir. Balkan dilleri ve Türkçe arasındaki etkileşimler, dilbilimsel açıdan zengin bir alan sunmakta ve dil bilimcilere önemli bir çalışma alanı vadederken Balkan dillerinin karşılıklı etkileşimini ve bu etkileşimin Türkçe üzerindeki yansımalarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu makalenin yöntemi, incelenen konunun tarihsel ve dilbilimsel yönlerini ele alarak yürütülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Balkan Dil Birliği, Türkçe, Bulgarca, Sesbilgisi, Biçimbilim.

THE ROLE OF TURKISH IN THE BALKAN LANGUAGE UNION

ABSTRACT: This research seeks to highlight the influence of Turkish on the languages of the Balkans (Albanian, Aromanian, Bulgarian, Romanian, and Greek) within the framework of the Balkan Linguistic Union, while exploring the historical dimensions of the linguistic cohesion between Turkish and these languages. The effects of the Turkish presence in the Balkans during and before the Ottoman Empire period on the Balkan languages are addressed in the context of linguistic typology and interactions. The potential structural impact of Turkish on the Balkan languages and its influence on their phonological and morphological features are discussed. The transformation of unstressed wide vowels into narrow vowels is a common phonetic phenomenon in Turkish as well as in the Balkan languages. Similarly, the emergence of prothetic vowels is also observed in the languages of the Balkan Linguistic Union. The appearance of the sound “ı” in the Balkans, as well as the presence of palatal consonants such as “ç,” “ç,” and “ş,” can be considered a reflection of the historical interaction with the Turkic languages.

When examining the functions of the suffix “mı,” it has begun to be used to emphasize and reinforce the meaning of a sentence. This suffix can also take on causal, conditional, and temporal meanings and, in some cases, undergo semantic shift to function as a temporal adverb.

The influence of Turkish on the organization of verb systems in the Balkan languages is noteworthy. The interactions between Balkan languages and Turkish offer a linguistically rich field and present an important area of study for linguists, aiming to reveal the mutual influences among Balkan languages and the reflections of these interactions on the Turkish language. The methodology of this article is conducted by addressing the historical and linguistic aspects of the subject under investigation.

Keywords: Balkan Language Union, Turkish, Bulgarian, Phonology, Morphology.

Giriş

1920 ve 1930’larda Rus göçü sırasında ortaya çıkan Avrasya kavramı, başlangıçta eski Rus İmparatorluğu’nun birliğini ve çeşitliliğini vurgulayan siyasi bir terimken zamanla yapısal dilbilim ve antropoloji alanlarında akademik bir boyut kazanmıştır. Nikolay Trubetskoy ve Roman Jakobson gibi isimler, bu kavramın

gelişiminde önemli rol oynamışlardır (Saldzhiev vd., 2015, s. 23). Avrasyacılık, Sovyet sonrası dönemde de politik ve kültürel seviye tarafından benimsenmiş ve bilimsel tartışmalarda yer almıştır. Avrasya kavramı, İç Asya Türk halklarının dili ve sosyal kültürü ile Orta Asya, Doğu ve Batı Avrupa'daki Türk olmayan halkların sosyal yapılarından etkilenmiştir.

Avrasya teorisi, dilbilimsel ve antropolojik benzerliklere odaklanırken, bazı çalışmalar Balkan Dil Birliği ve Güneydoğu Avrupa'nın geleneksel toplum yapılarıyla ilgilidir. Bu çalışmalar, Avrasyacıların dilbilim ve antropolojideki benzerlikleri nasıl incelediğini, Balkan dillerinin fonolojik yönlerini, Türkçe ve Balkan dilleri arasındaki yapısal etkileşimi ele almakla kalmaz, aynı zamanda Türk ile Bulgar etnonimindeki akrabalık sistemlerindeki Avrasya öğelerini de ele almaktadır. Avrasya Dil Birliği, tek tonluluk, düz ve damak ünsüzlerinin karşıtlığı gibi temel fonolojik özellikler üzerine kuruludur. Jakobson, bu özelliklerin Avrasya dillerini diğer dillerden ayıran önemli faktörler olduğunu belirtmiştir. Bu özellikler, Türk dillerinin ünlü uyumundan etkilenmiş ve Proto Türkçede de görüldüğünden dolayı Jakobson, bu ilişkinin Avrasya dillerinin bir parçası olduğunu savunmuştur (1962, s.188).

Coğrafi açıdan yakın bulunan ülkelerin dilleri birbirinden etkilenerek bazı noktalarda birleşmişlerdir. Balkanlar da tarih boyunca birçok farklı etnik grubun ve dillerin etkileşimine ev sahipliği yapmıştır. Bazı dilbilimciler, Arnavutça, Arumence (Ulahça), Bulgarca, Makedonca, Rumence ve Yunancayı "dil birliğine" dâhil ederken, Türkçenin, bu diller üzerinde yapısal bir etkisi olmadığını ve Türkçenin bir Balkan dili olmadığını savunmaktadır. Ancak, bu görüşü savunan dilbilimcilerin aksine dilbilimsel tipolojinin irdelenmesi, Balkan dilleri arasındaki dil birliğinin tarihsel ve modern yönlerinin incelenmesi, Türkçenin bu dil birliği içindeki rolünün analiz edilmesi, dil birliği kavramının Balkan coğrafyasında nasıl bir anlam kazandığı ve Türkçenin bu süreçteki etkilerinin detaylı bir şekilde nasıl ele alındığı açısından oldukça önemli bir çalışmadır.

Osmanlı Dönemi Öncesinde Türklerin Balkanlara Yolculuğu

Osmanlı dönemi öncesinde Balkanlarda Türk varlığı oldukça önemlidir. Günümüz Balkan topraklarında, M.Ö. 1000 yıllarında İliryahılar, Traklar ve Daklar'ın yaşadığı bilinmektedir. Günümüz Bulgaristan'ın ataları olan Tuna Bulgar

Kağanlığı¹ ise 7. yüzyılda Güney Besarabya, Eflak Ovası'nın bir bölümü, Dobruca'nın tamamı ve Karadeniz kıyısından başlayarak Timok Nehri arasındaki Aşağı Moesia eyaletini kapsayan ve Asparuh Han liderliğindeki bir Orta Çağ devleti olarak bilinmektedir (Ahmetbeyoğlu, 2021, s. 27).

Türk kavmi olan Peçenekler² ile Bulgarların³ tanışması 895-896 yılları arasına tarihlenmektedir ve ayrıca Peçenekler Bulgarlarla yakınlaşarak önemli bir siyasi ve askerî ittifak kurmuşlardır. Elbette bu ittifak sadece siyasi ve askerî birlikten ibaret olmayıp karşılıklı kültürel etkileşime de katkıda bulunmuştur. Karadeniz'in kuzey bölgesine yerleşen Uzlar⁴ Kıpçakların baskısıyla Tuna Nehri boyuna ve oradan da Balkanlara göç etmişlerdir. Bu göç 1064-1065 yıllarına denk gelmektedir. Soğuk hava koşulları ve salgın hastalıklar sebebiyle nüfusu azalan Uzlardan sağ kalanlar ise Bizans'ın kendilerine gösterdikleri yerlere (çoğunlukla Makedonya'ya) yerleştirilmiştir (Sümer, 1972, s. 60). 1187 yılında Asen ve Petir kardeşler⁵, Kuman-Kıpçak Türklerinin⁶ de yardımıyla II. Bulgar İmparatorluğu'nu kurmuşlardır (Kadzal, 2022, s. 273).

Yunanistan'ın tarihi oldukça eski zamanlara dayanmaktadır ve zengin bir kültür mirasına sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Peçeneklerin Balkanlara göçü, Bizans İmparatorluğu dönemine denk gelmektedir. Peçeneklerin Bizans⁷ ile ilişkileri

¹ Tuna Nehri civarında devlet kuran eski bir Türk topluluğudur. Ancak IX. yüzyıl itibarıyla Hristiyan inancını benimsemişler ve Slav kültürüyle bütünleşmeye başlamışlardır (Ercan, 1990, s. 300).

² Kaşgarlı Mahmud, *Dîvanu Lugâti't Türk*'te, Peçenekleri, coğrafi konumları itibarıyla Anadolu'ya, yani Rum diyarına en yakın yirmi bir Türk boyu arasında kaydetmiştir (Yalvar, 2018, s. 8).

³Tuna Bulgar Kağanlığı, yani I. Büyük Simeon (893-927) dönemi tarihçiler tarafından "Bulgar Tarihinin Altın Dönemi" olarak adlandırılmaktadır (Kadzal, 2022, s. II). 681 yılında kurulan Tuna Bulgar Kağanlığı ya da diğer adıyla I. Bulgar Kağanlığı, 927 yılında I. Simeon'un ölümüyle zayıflamaya başlamış ve Bizans hâkimiyetine girmiştir (Vatansever, 2019, s. 198). 1018 yılında Balkanlardaki hâkimiyeti sona ermiştir.

⁴11. yüzyılın ortalarında Karadeniz'in kuzeyine yerleşen, Rus kaynaklarda "Tork (Türk)", Bizans kaynaklarında "Uz" olarak anılan mühim bir Oğuz kümesidir (Sümer, 1972, s. 60).

⁵ Asen ve Petir kardeşlerin milliyetleri konusunda tartışmalar mevcuttur. Bulgar tarihçilere göre Bulgar asıllı oldukları, Rumen tarihçilere göre Ulah kökenli oldukları (Vatansever, 2019, s. 20), dilbilimsel incelemeler sonucunda da "Asen" isminin Türkçe "Esen" kelimesinden geldiği ve Kuman olduğu varsayımları mevcuttur (Vasary, 2007, s. 52).

⁶ Peçenekler'in başında olan Tatuş, 1087 yılında Bizans'ın kendilerine karşı düzenlediği seferi öğrenince kardeş kavim olan Kuman-Kıpçaklardan yardım istemek zorunda kaldı. Böylece Kuman-Kıpçaklar Balkan topraklarına gelmiş oldular (Yalvar, 2018, s. 13).

⁷ Konstantin Monomakhos'un (1042-1054) tahta geçtiği dönemde Peçenekler iki önemli meseleden biriydi.

genelde ticari olsa da 1026 yılından sonra bu ilişkiler farklı bir yöne evrilmiş ve çatışmalarla tarih kayıtlarına geçmiştir (Hüseynov, 2022, s. 1682). Peçeneklerin ilk kez 1078 senesinde Bizans ile olan ilişkilerinde Kuman-Kıpçaklardan yardım talep ederek Kuman-Kıpçakların yoğun olarak Karadeniz'in kuzeyine gelmişler ve Yunanlılar bu Türk boyu ile tanışmıştır (Yücel, 2021, s. 97).

Balkanlarda yaşayan bu kadim Türk toplulukları, zamanla diğer Balkan halklarıyla hem genetik hem de kültürel olarak iç içe geçmişlerdir. Bu karışım, genlerden tutun da eski şamanik inançlara ve dillere kadar birçok alanda görülmektedir. Bu yüzden, Balkan Türklerinin diğer halklarla birleşip kaynaştığını ve ortak bir miras paylaştığını söylemek için pek çok sebep bulunmaktadır.

Balkan Dil Birliği'ne Üye Diller ve Tartışmalar

Balkanlar, çok çeşitli dil ailelerinden dillerin bir arada bulunduğu ve tarih boyunca ses ve fiil sistemleri ile sosyo-kültürel yapılarda karşılıklı etkileşimlerin kaçınılmaz olduğu bir bölgedir. Bu etkileşimlerde genellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun süreli hükümdarlığından kaynaklanan kelime alışverişleri akla gelmektedir. Ancak, Balkan dilleri, Osmanlı dönemi öncesinde de bölgede yaygın olan diğer Türk dillerinin etkisi altında kalmıştır.

Balkan Yarımadası'nda konuşulan diller üzerine yapılan dilbilimsel çalışmaları tanımlamak amacıyla 'Balkanoloji' terimi kullanılmaktadır. Slovenyalı dilbilimci Jerney Kopitar, 1829 yılında Tuna Nehri'nin güneyindeki dillerin benzerliklerini incelemiş ve bulgularını kayda geçirmiştir (1829, s. 253). Kopitar, özellikle Rumence, Arnavutça ve Bulgarca gibi birbirine yakın olmayan dilleri detaylı bir şekilde analiz etmiştir (Haarmann, 1976, s. 77). Daha sonra, Franz Miklosich, Yunanca dâhil olmak üzere bu dillerin ortak özelliklerini sıralayan sekiz maddelik bir liste hazırlamıştır (Wagner, 2010, s. 13). Peki Türkçe bu araştırmalara dâhil edilip Balkan Dil Birliği'ne katılacak mıydı? Türkiye Türkçesinin Balkan Dil Birliği'ni oluşturan diller üzerindeki etkisi nedir?

Sandfeld, Osmanlı döneminde Türkçeden alınan kelimelerin Balkan dillerinde ortak bir kelime hazinesi oluşturduğunu belirtmiş, ancak Türkçenin yapısal özellikleri bakımından Balkan dillerinden farklı olduğunu savunmuştur (Sandfeld, 1930). Schaller ise, Türkçenin Balkan dilleri arasında üçüncü sırada yer aldığını, yani Balkan dilleriyle bazı ortak özellikler taşıdığını, ancak tam anlamıyla bir Balkan

dili olmadığını öne sürmüştür (1975, s. 191). Bu araştırmalarda Türkçe adına en önemli gelişmeleri başlatan isim ise Viktor Friedman olmuştur. Türkçeyi önce Makedonlara ardından da Rumenlere kabul ettirmiş ve bunu Ulahlar, Sırlar, Arnavutlar ve Bulgarlar takip etmiştir (Friedman, 2003, s. 8-9). Ses sisteminde Makedoncaya özgü olmayan sesbirimlerin Türkçede olması (Friedman, 2003, s. 2-6) ya da tümcebilgisi açısından Balkan dilleri arasındaki tipolojik benzerliklerin incelenmesi, Friedman'ın çalışmalarının odak noktalarından biri olmuştur. Özellikle, Türkçenin Balkan dilleri üzerindeki etkisinin yanı sıra, bu dillerin kendi aralarındaki etkileşimleri ve bu etkileşimlerin dil yapıları üzerindeki sonuçlarını detaylı bir şekilde ele almıştır. Friedman, Balkan dillerinin sesbilim, biçimbilim ve sözdizim gibi çeşitli dilbilimsel düzeylerde gösterdiği özellikleri ve bu özelliklerin tarihsel gelişimini Türkçe ile olan ilişkileri bağlamında analiz etmiştir (2003, s. 2-6). Bu analizler, Balkan dillerinin ve Türkçenin karşılıklı olarak birbirlerini nasıl etkilediğini ve bu etkileşimin dil evrimi üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır.

Weigand (1928), Sırpça ve Türkçeyi yalnızca coğrafi olarak Balkan dilleri arasında saymakta ve dil sıralamasında Türkçeyi üçüncü kademeye yerleştirtmektedir. Andrey Sobolev ise dil etkileşimlerini üç temel başlık altında toplamıştır (2008, s. 6-7):

- Bir dilden diğerine sesbirimlerin geçmesi veya değişimi: Bu evre çoğunlukla ödünç alınan sözcüklerle meydana gelmiş, yani dil değişimi tekrar şekillendirilmiştir.

- Dilde alt katmanın⁸ yeniden düzenlenmesi: Dilin temel yapısında anlam ve biçim açısından ortak dil öğelerinin ödünç verilmesidir. Bu, genellikle dilbilgisi bölümlerini ya da sözcükleri oluşturan sözlük birimleri, deyimleri ve anlambirimleri kapsamaktadır.

- Dil işlevinin adapte edilmesi: Bir dil öğesinin, başka dillerin etkisi altında işlevinin değişmesidir. Örneğin, bir kelimenin ya da dilbilgisi yapısının farklı bir

⁸ Balkanlardaki Latin ve Slav dillerinde, diğer bölgelerdeki Latin ve Slav dillerinde bulunmayan bazı özellikler gözlemlenmektedir. Bu durum, söz konusu özelliklerin Balkanların eski yerli dillerinden; yani Trakça, Daçça ve İliirceden kaynaklanmış olabileceğine işaret etmektedir. Bu eski diller, günümüz Balkan dillerinin temelini oluşturan bir alt katman olarak düşünülebilir.

anlam kazanması veya farklı bir kullanım alanı bulması bu kapsama girmektedir (Sobolev, 2008, s. 9-10).

Balkan Dil Birliği Üyeleri Üzerinde Türk Dillerinin Fonolojik Etkisi

Prag Dilbilim Okulu'ndan dilbilim ile ilgilenen kişiler, 20. yüzyılın başlarından ortalarına kadar Avrupa ve İç Asya'daki dillerin ses bilgisi sistemleri hakkında çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalarda, Türk ses bilgisi ve diğer Avrupa dillerinin ilkeleri temel alınarak Avrasya dil ailesindeki farklılıklar incelenmiştir. Avrasya dilleri içinde yer alan Türkçe, Volga Vadisi'nden ve Doğu Slav ülkelerinden gelen Fin-Ugor dillerinde, sessiz harflerin sayısının daha fazla, sesli harflerin ise daha az olduğu gözlemlenmiştir. Balkan Dil Birliği'ndeki diller, geniş bir sesli harf sistemine sahip dillerin hâkim olduğu bölgelerden ayrılarak, Avrasya dilleri sınıfına yaklaştırılmıştır.

Kısaca bu değişiklikler şöyle özetlenebilir:

- a) Eski sesli harflerde azalma ve sessiz harflerin öne çıkması
- b) Kısa sesli harfler ile uzun sesli harfler arasındaki uzunluğun ve nicel sesli harflerin ortadan kalkması
- c) İkiz ünlü sayılarının azalması (özellikle Yunanca ve Rumence'de) ya da tamamen ortadan kalkması (Arnavutça ve Bulgarca gibi)
- d) Nazal seslerin kaybolması (Bulgarca)
- e) /ə/ (ı) arka sesinin ortaya çıkması (Arnavutça, Bulgarca, Rumence ve bazı Yunan ağızlarında görölmektedir)
- f) Vurgunun yer değiştirilmesi (Çok sesli ve niceliksel vurgu dinamik olana geçmiştir)
- g) Vurgusuz geniş sesli harflerin (a, o, e) daralması ve düşmesi gibi.

Balkan Dil Birliği'ne dahil olan dillerin sesli harf sistemi aşağıda verilmiştir:

Tablo 1*Arnavutça Sesli Harf Sistemi*

	Ön Arnavutça (Orel 2000: 1-23)	Modern Arnavutça
Sesli harfler	Kısa: ā, ē (ie ye dönüşmüştür), ĩ, ū Uzun: ā, ō (ue ye dönüşmüştür), ī, ū (*ui ye dönüşmüştür) a, ē, e, i, o, u, y	a, ē, e, i, o, u, y
Çift sesli ünlüler	ai, ei, au, eu, ie/ia	

Tablo 2*Bulgarca Sesli Harf Sistemi*

117

	Eski Bulgarca	Modern Bulgarca
Sesli harfler	a, e, ѣ, и, o, оу, ъ (oldukça kısa e/i), ъ (oldukça kısa u/o), ѡ, ѧ	a, ъ, o, y, e, и
Çift sesli harfler	ы	

Tablo 3*Rumence Sesli Harf Sistemi*

	Latince	Modern Rumence	Arumence
Sesli harfler	Kısa: ā, ē, ĩ, ū, ō Uzun: ā, ē, ī, ū, ō	a, e, i, o, u, ă	a, e, i, o, u, ă
Çift sesli harfler	ui, uī, ei, eī, eu, eū, oe, oī ~ oē, ou, oū	ea, oa	ea, oa

Tablo 4*Yunanca Sesli Harf Sistemi*

	Eski Yunanca	Modern Yunanca
Sesli harfler	Kısa: α , ε , ι , ο , υ Uzun : α , η , ι , ω , υ	αυ /α ,αι/ευ/ε, ι /η/υ/ει/οι, ο/ω , ου ⁹ : a, e, i, o, u
Çift sesli harfler	αι, ει, οι, αυ, ου, υι, ευ, ηυ	αϊ – αι, αυ-ου, οϊ – οι, υι – υι, ει-ει, εϋ - e ¹⁰

Tablo 5*Türkçe Sesli Harf Sistemi*

	Eski Türkçe	Modern Türkçe
Sesli harfler	Kısa : a, e, ı, i, o, ö, è, ä Uzun : ā, ē, ī, ū, ō	a, e, ı, i, o, ö, u, ü
Çift sesli harfler	aa, ii, oo, öö, uu, üü (Uygur Türkçesi) ıa, ie, uo, üö (Yakutça) uo, üo, ue (Gagavuzca) ¹¹	

Türk dilleri ve eski Türkçe üzerine yapılan ilk çalışmalarda, uzun ünlülerin varlığına dair fikirler ortaya atılmıştır. Bu düşünceden ilk defa Otto Böhtlingk, 1851 yılında St. Petersburg'da yayımladığı *Über die Sprache der Jakuten* adlı yapıtında bahsetmiştir. Böhtlingk'in bu tezini ortaya atmasından yaklaşık otuz yıl sonra,

⁹ Modern Yunancanın yazımı ses bilgisel değil etimolojiye dayalıdır. Yani sözcükler modern telaffuzla yazılmamış, aksine eski ve çok sayıda ünlü ve çift sesli harflerin olduğu Bizans Yunancası telaffuzu baz alınarak yazılmıştır.

¹⁰ Modern Yunancada çift sesli harflerin miktarı sıkça tartışılan bir meseledir. Bahsedilen çift sesli harflerden bazıları seyrek olarak kullanılırken bazıları sık kullanılmaktadır.

¹¹ Kıpçak biçimi denilen çift sesli harfler bulunmaktadır (Pokrovskaya, 1995, s. 37).

Radloff ise eski Türkçede doğal olarak uzun ünlülerin olmadığını savunmuş ve modern Türk dillerinde görülen uzun ünlülerin, çeşitli ses gruplarının zamanla kısalması sonucu oluşan ikincil uzunluklar olduğunu öne sürmüştür (Tekin, 1995, s. 7).

Balkan Dil Birliği'ne üye dillerin ünlü sistemleri zamanla basitleşmiş ve daralmıştır. Bu diller, a/ı, o/u, e/i gibi ünlü çiftleri arasında farklı ses özellikleri sergilerken, Türk dillerinin ünlü sistemlerine yaklaşmış, ancak Slav ve Rumen dilleri gibi diğer Avrupa dillerinden uzaklaşmıştır. Bazı araştırmacılar, Balkan dillerinin Jakobson ve Trubetskoy'un tanımladığı Avrasya fonolojik özelliklerini paylaştığını belirtmiştir. Ancak, bu tipolojik yakınlığın rastlantısal olmadığına dair güçlü kanıtlar bulunmaktadır. Özellikle, Bulgaristan'ın izole dağ lehçeleri, Eski Bulgar ünlü sistemini korurken, Mıglen Rumencesi gibi bazı küçük diller, Balkan Dil Birliği'nin tipik ünlü sisteminden farklı fonolojik özellikler geliştirmiştir. Bu durum, Balkan dillerinin ünlü sistemlerindeki yeniliklerin sadece diller arası etkileşimle açıklanamayacağını göstermektedir. Ayrıca, Balkan Dil Birliği'nin sınırları dışında kalan dillerde de Türkçenin ve diğer Türk dillerinin etkileri görülmektedir.

Vurgusuz Ünlülerde Genişlikten Daralmaya

Ses kanalında oluşan daralma ile bazı seslerin daralması mümkündür. (Karaağaç, 2010, s. 70). Lehçelere bakıldığında Balkan Dil Birliği'ne üye dillerde en yaygın görülen ses sistemi olayıdır. Bu ses olaylarında Gagavuzcanın etkisi oldukça büyüktür. Bu daralmanın 14. ve 15. yüzyıllarda başlamış olacağı düşünülmektedir (Stachowski, 2019, s. 161). Balkan dillerinin ses bilgisi sistemlerinde, geniş a, ı, o harflerinin ъ(ı) harfine daralması en dikkat çekici özelliklerden biri olarak kaydedilmiştir.

Balkan Dil Birliği'nde bulunan dillerde, ünlülerin daralması iki farklı biçimde gerçekleşmektedir. Birincisi, 'basit daralma' olarak bilinir ve bu durumda, genellikle vurgulanmayan geniş ünlüler (e, a, o gibi), kendilerine en yakın olan dar ünlülere (ı, ı, u gibi) dönüşmektedir. Bu tür bir daralma, Balkan Dil Birliği'ne dâhil olan tüm dillerde gözlemlenmektedir. İkinci tür daralma ise, vurgulanmayan geniş ünlülerin tamamen düşmesidir ve bu durum özellikle Doğu Bulgarca ve Kuzey Yunanca lehçelerinde belirgindir.

Tablo 6*e = i Daralması*

Bulgarca	вечер>вичер (veçer>viçer) [akşam]
Yunanca	λούζεται>λούζιτι (luzete>luziti) [banyo yap-] (Midilli adası)
Rumence	carne>cárni [et]
Türkçe	Etü. egdü> ТТ. iyi “iyi” Etü. ben> Uyg. min/men; Başk. min; Tat. min

Ancak öncelikle, eski ve modern daralmalar gibi iki temel farklılığın bilincinde olunmalıdır. Latin dilinin etkisi altında kalan Rumence ve Arnavutçada, geleneksel daralmalar mevcuttur. Mesela; Latince parēns kelimesi Rumencede pãrinte, Arnavutçada ise përint olarak daralmıştır.

120

Tablo 7*o = u Daralması*

Bulgarca	отивам>утибам (otivam>utivam) [gidiyorum]
Yunanca	λέω>λέου (leo>leu) [diyorum]
Rumence	orez>uriéz (Banat), morar>muráru (Arumence)
Türkçe	Etü. toköz>Kaz.,Kkalp., Kmk. toğız, Kırg.toğuz, Tat.,Başk. tuğız Ttü. doğuz gibi.

Bu daralma neredeyse Türk lehçelerinin tümünde görülmektedir. Balkanlara en yakın il olan Edirne bölgesinde konuşulan ağızlardan örnek vermek gerekirse, ilk hecede bulunan ‘o’ sesinin ‘u’ sesine dönüşmesi yaygın bir ses özelliğidir. Bu değişim, Dağlı ve Gacal ağızlarında sıkça rastlanan bir durum olup, kelimelerin ilk, orta ve son hecelerinde gözlemlenmektedir. Örneğin, ‘soğan’ kelimesi ‘suvan’, ‘komşuluk’ ‘kumşuluk’, ‘komutanı’ ise ‘kumutanı’ şeklinde telaffuz edilmektedir. Pomak ağzında ise, ilk hecede ‘o’ sesi genellikle kullanılmaz ve yerine ‘u’ sesi gelir; bu da Pomak ağzının en belirgin özelliklerinden biridir. ‘Oyun’ kelimesi ‘uyun’, ‘topladı’ ‘tupladı’, ‘yoldum’ ‘yuldum’ olarak değişmektedir (Kalay, 1998, s. 32-34).

Balkan dillerindeki ünlü daralması, 19. ve 20. yüzyıl dilbilimcileri tarafından Paleo-Balkan dilleri olan Trakça ve İlircenin etkisi olarak açıklanmıştır. Ancak bu hipotez, yeterli kanıtlar olmadan yapılan varsayımlara dayanmaktadır. Trakça ve İlirce hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır ve bu dillerin daralma üzerindeki etkisi kanıtlanamamıştır. Avrupa'daki Hint-Avrupa dillerindeki dinamik vurgu, eski niceliksel vurgunun yerini almıştır. Balkanlarda konuşulan halk Latincesindeki ses değişimleri, Balkan dillerindeki ses daralmasına ters düşmektedir. Bulgarcadaki ve Yunancadaki daralma örnekleri, bu dillerin tarihsel gelişiminde daha geç bir döneme işaret etmektedir ve bu durum, daralmanın Paleo-Balkan dillerinden miras kaldığı teorisini zayıflatmaktadır.

Balkan dillerinin temel grubunda (Rumence, Bulgarca ve Sırpça), vurgusuz ünlülerin azalma eğilimi gösterdiği ve bu durumun diller arasındaki ses sayısı ve aksan gelişimiyle ilişkili olduğu belirtilmiştir (Lehiste, 1988, s. 63). Bu süreç sonucunda merkezî sesler ve belirli bir tonlama ortaya çıkmıştır. Haarmann (1976, s. 79), orta sesli harflerin varlığı, eş seslinin olmaması, uyumlu seslerin azlığı, örneksel uyum değişikliği ve aktif kelime aksanı gibi özelliklerin Balkan dillerinde görüldüğünü ve bu özelliklerin daha fazla incelenmesini istemediğini belirtmiştir. Ayrıca, tipik uyumlaştırma eğilimi ve sistematik alomorfizm¹² gibi konulara da değinmiştir.

Eski Uygurca (9.-11. yüzyıl)'dan bazı örnekler ise şunlardır: bartmaq>birtmaq; baramlıg>barımlıg; ädiz>idiz; bärmäk>birmäk; kākän>kigän; bozmaq>buzmaq; boyla>buyla vb.

Buradan da anlaşılacağı üzere yukarıda belirtilen benzerlikler, ünlülerin vurgu durumuna göre değişimini ifade eden dinamik vurgu ile açıklanabilir. Balkan dillerindeki vurgusuz ünlülerde genişlemeden daralmaya geçiş ne yazık ki yeterince dikkate alınmayan ve üzerinde durulmamış bir konudur. Genellikle, kelimelerin ses aralığı değişerek, Türk dillerine özgü ünlü uyumu kurallarına uygun yeni bir ses aralığına geçiş yapmıştır. Bu değişim bazen sadece vurgusuz ünlü harfleri etkilerken, bazen de tüm ünlülerin ses aralığını etkilemektedir. Ayrıca, Bulgarca ve Yunancada,

---

¹² Bir morfemin ses uyumlarına bağlı farklı çeşitlerinin hepsine alomorf denir. Mesela Türkçedeki çoğul ekinin alomorfları -lar ve -ler olmak üzere iki tanedir.

tüm sesli harflerin daralması veya tamamen kaybolması gibi farklı örnekler bulunmaktadır.

Diğer bir açıdan Türk dilinin en büyük özelliğinden biri olan ünlü uyumu da Balkan dillerinde gözlemlenmektedir:

Tablo 8

Ünlü Uyumu

İlk hecedeki sesli harfler	Devam eden hecelerdeki sesli harfler
a	a-ı/ı-a
a	u-u
ı	ı-a/a-ı
e	e-i/i-e
e	u
i	i-e/e-i
u	u-a/a-u
o	u-a/a-u
ü	ü-e/e-ü
ö	ü-e/e-ü

Modern Türkçede a ünlüsünden sonraki hecelerde u-u bulunmasa da Osmanlı Türkçesi ve diğer eski Türk dillerinde bulunmaktadır (örneğin; kaçgunluk, altun, çaruk, baluk gibi). Ayrıca Osmanlı ve Osmanlı öncesi dönemlerde e ünlüsünden sonraki hecelerde u bulunması da gözlemlenmiştir. Örneğin, “Selçuk” ve “çeltuk” gibi kelimeler bu dönemlerde kullanılmıştır. Aynı şekilde Türk dilinden ödünç alınan sözcüklerin, 12.-14. yüzyıl Orta Bulgarca yazılı kaynaklarında görülmesi oldukça ilginçtir. Örnek olarak “belčuk” (halka) verilebilir.

Balkan dillerindeki ünlü daralmasının ikinci evresi, vurgusuz ünlünün kelime içinde düşmesi, yani çıkarılmasıdır ve bu da kelimenin ses yapısını değiştirmektedir. İşte bazı örnekler:

Tablo 9*Daralma/Düşme Sonrası Ünlü Harfler*

Kelime	Sesli harflerin sıralanışı	Daralma ya da düşme sonrasında kelime	Daralma ya da düşme sonrasında sesli harflerin sıralanışı
рáбота (<i>rabota</i>)	a-o-a	рáпта (<i>rapta</i>)	a-a
бáницата (<i>banitsata</i>)	a-i-a-a	бáнцитъ (<i>bantsiti</i>)	a-i-i
лóзето (<i>lozeto</i>)	o-e-u	лóзту (<i>loztu</i>)	o-u
сéлото (<i>seloto</i>)	e-o-o	сéлту (<i>seltu</i>)	e-u
магáрето (<i>magareto</i>)	a-a-e-o	магáрту (<i>magartu</i>)	a-a-u
кúчето (<i>kuçeto</i>)	u-e-o	кúчту (<i>kuçtu</i>)	u-u
κάηω (<i>kano</i>)	a-o	κάηου (<i>kanu</i>)	a-u
βουλικός (<i>vulikos</i>)	u-i-o	βουλκός (<i>vulkos</i>)	u-o

μεδούλι (<i>meduli</i>)	e-u-i	μδούλλ (<i>mdul</i>)	u
βουλή (<i>vuli</i>)	u-i	βλή (<i>vli</i>)	i

Tablodaki veriler, ünlü düşmesinin sadece vurgulu sesli harfleri etkilemediğini, aynı zamanda Türkçede görülen ve Hint-Avrupa dillerinde daha az yaygın olan ünlü uyumunun etkilerini de göstermektedir. Bu değişiklikler, zaman ve mekân açısından Balkan Dil Birliği'ne dâhil dillerin, Türk dilleriyle olan fonolojik benzerliklerini destekler niteliktedir.

“ı” Sesinin Ortaya Çıkışı

Rumence, Bulgarca ve Arnavutça (ayrıca Kuzey Yunancada) dillerinde ъ, ă, ě gibi, Türkçedeki ‘ı’ sesine karşılık gelen tipik ünlüler bulunmaktadır. Batı Bulgar ve Rodop lehçelerinde bu ses gelişmemiştir (Stoykov, 2002, s. 127-149).

Etimolojik olarak, Balkan dillerinde iki tür “ı” sesi vardır: biri vurgusuz “a” sesinin daralmasıyla oluşan, diğeri ise Bulgarcada bulunan ve diğer Balkan dillerinden farklı bir fonetik-fonolojik özellik gösteren “ı” sesidir. Bulgarcadaki “ı” sesi zayıf bir ses olmadığı için, “a” sesinin daralmasıyla doğrudan ilişkilendirilemez. Bu durum Rumencede oldukça detaylı incelenmiştir (Renwick, 2012, s. 29).

Rumencede, eski “a” sesinin daralması sonucu oluşan ve “ă” olarak bilinen orta ünlü ve daha kapalı bir ses olan ve 15.-16. yüzyıllarda ortaya çıkan “â” (î) sesi bulunmaktadır. Bu ikinci “ı” sesinin Türkçeden etkilenmiş olabileceği düşünülmektedir. Bazı dilbilimciler, özellikle Margaret Renwick, bu etkileşimin “î” sesi üzerinden gerçekleştiğini öne sürmektedir. Türkçeden Rumenceye geçen kelimelerdeki ses uyumları, bu diller arasındaki etkileşimin boyutunu ve doğasını daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır:

<u>Türkçe</u>	<u>Rumence</u>
ağırlık	agarlâc /agarl'ik/
babalık	babalâc /babalık
kırbaç	gârbaci /gir'batf/

sakız   sacâz /sa'kız/

Balkan dillerinde “ı” sesinin ortaya çıkışı ve kökeni üzerine yapılan tartışmalar, özellikle Balkan-Türk dilleri bağlamında önemlidir. Özetlemek gerekirse: “a” ünlüsünün “ı”ya daralması, Balkan Dil Birliği’ne üye dillerde yeni bir olgudur ve Latin, Yunan ve eski Bulgar ses bilgisi sisteminde belirgin değildir. “ı” sesi, Slav dilleri arasında yalnızca Bulgarcada bulunur ve bazı Bulgar ağızlarında bu ses gelişmemiştir. Bu da sesin doğal bir gelişimden ziyade dış etkilerle oluştuğunu gösterir. Modern Bulgarcadaki “ı” sesi, Orta Çağ dönemine göre daha farklı bir ses olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski daralma, Paleo-Balkan dillerinde yani Trakça ve İlircede “ı” sesinin etkisinin varlığı düşünülse de bu hipotez yeterli kanıt bulunamadığı için terk edilmiştir. Balkan dillerindeki “ı” sesinin ortaya çıkışı, Türk dillerinde karşılaşılan daralma ile benzer özellikler taşır ve bu büyük ihtimalle Orta Çağ dönemindeki Türk milletleriyle olan temaslar sonucunda başlamıştır.

Bazı ses değişiklikleri (ж (aⁿ/oⁿ), ѣ (i/ě), ѓ (ö/ü)), Türk ünlü uyumu modeline göre uyarlanabilirken, bazı Bulgar ağızlarında “ı” sesinin geçişinin gerçekleşmediği gözlemlenmiştir.

Tablo 10*a = ı Daralması*

Eski Bulgarca	Modern Bulgarca	Latince	Balkan Rumencesi/ Rumence
Дѣбѣтъ (<i>dyabiti</i>) a ⁿ -ö/ü-ö/ü	Дѣбѣтъ (<i>dibit</i>) ı-ı Дабот(<i>dabot</i>) a-o	Romanus - *Aromanu a-o-a-u	Armân a-ı
Пѣтътъ(<i>pyatiti</i>) a ⁿ /o ⁿ - i/ě - i/ě	Пѣтътъ (<i>pyyat</i>) ı-a Патот (<i>patot</i>) a-o	Fontana o-a-a	Fântână i - i - a

ЖГЪЛЪТЪ (<i>yagıltı</i>) a ⁿ -ö/ü-ö/ü- ö/ü	ЪГЪЛЪТ (<i>ıgıltı</i>) ı-ı-ı	Zinzala ı-a-a	Tânçar î - ʌ
ПЪСЪКЪТЪ (<i>pyasıkıtı</i>) ê- ö/ü - ö/ü- ö/ü	Пясъкът (<i>pyasıkıtı</i>) a-ı-ı Песокот (<i>pesekot</i>) e-o-o	ıncantat ı-a-a	âncântă î - î - ʌ

Verilen örneklerden anlaşıldığı üzere, “ı” fonemiyle değişiklik yaşayan kelimelerin çoğu, Türkçedeki ünlü uyumuna uyum sağlamışlardır. Diğer yandan, “ı” sesinin gelişmediği ağızlarda kullanılan kelimeler, büyük ünlü uyumu kurallarından farklı ses özellikleri gösterir. Bu durum, 11. ile 14. yüzyıllar arasında Balkan Dil Birliği’ne dâhil dillerin Türk dilleriyle olan etkileşimini açıklamada önemli bir rol oynamaktadır.

Ön Ses Türemesi

Ön ses türemesi, Balkan Dil Birliği’ne üye dillerde ve Türkçede yaygın bir dilbilimsel olaydır. Bu olay, bir kelimenin başına ekstra bir ses veya hece eklenmesiyle gerçekleşmektedir. Türkçede ön ses oluşumları, çoğunlukla diğer dillerden ödünç alınan terimlerde ortaya çıkar ve bu, telaffuz kolaylığını sağlamak için gelişen bir fonetik süreçtir: lazım yerine ilazım, leş yerine ileş, limon yerine ilimon, gibi (Karaağaç, 2010, s. 95).

Ön ses türemesi Mıglen Rumencesinde ve 13.-14. yüzyılda kullanılan Orta Bulgarcada belgelenmiştir (Capidan, 1925, s. 86). Dikkat çekici bir şekilde, bazı Türkçe isimler Orta Bulgarcada ön ek eklenmesiyle kabul edilmişlerdir. Mesela; Murat ismi Orta Bulgarca metinlerde Amurad olarak kayıt altına alınmıştır (Poprujenko, 1928, s. 89).

Kuzey Yunan lehçelerinde de “a” ön ses türemesi görülmektedir: βδελα = αβδελα (vdela = avdela), μαχη = αμαχη (mahi = amahi), μολοχα = αμολοχα (moloha = amoloha) (Asenova, 2002, s. 34).

Balkan Dil Birliği’ne dâhil dillerde, “a” ön ses türemesinin yanı sıra, iki veya daha fazla ünsüz harfle başlayan kelimelerin önüne “ı” sesinin eklendiği bir ön ses

türemesi de gözlemlenmiştir. Bu durum özellikle Doğu Bulgar ağızlarında yaygın olmakla birlikte 13. ve 14. yüzyıllara dayanan yazılı kaynaklarda da karşımıza çıkmaktadır. Örnek olarak, страх = истрах (strah = istrah), срам = исрам (sram = isram), слава = ислава (slava = islava) olarak değiştiği görülmektedir (Haralampiev ve Mircheva, 1999, s. 76).

Ünsüz Harfler

Balkan Dil Birliği'ne üye dillerin ünsüz sistemlerinde Türkçenin etkisi gözlemlenmektedir. Özellikle, “c”, “ç” ve “ş” gibi ön damaksız seslerin alıntılanması bu dillerde yaygındır. Bu sesler, Ege Adaları ve Kuzey Yunanistan ile Bulgar ağızlarının tamamında bulunmaktadır. Türkçeden alınan kelimelerde bu seslerin geleneksel değişimlere uğramadığı, yani Yunancada “ş” sesinin “s”ye, “ç” sesinin “ts”ye, “c” sesinin “dz”ye dönüşmediği; Bulgarcada ise “c” sesinin “j”ye dönüşmediği görülmektedir. Ancak, Bulgarca'nın yerel sözcüklerinde genellikle “c” sesi “j” olarak değişir. “c”, “ç”, “ş” sesleri Yunanca lehçelerinde de bulunur ancak bu konuda kapsamlı bir dilbilimsel inceleme yapılmamıştır. Bulgarcada “c” sesinin karşılığı “дж” (dj) olarak geçer ve bu da Türkçeden alınmıştır.

Türkçenin etkisiyle ilgili bir diğer önemli nokta, Bulgar lehçelerindeki kelimelerin sonundaki “b, d, z, g” gibi ünsüzlerin “p, t, s, k” gibi ünsüzlere dönüşmesidir. Bu ses değişimi yeni bir olgu olup söz konusu değişime 18. yüzyıla kadar rastlanmamıştır ve Türk lehçelerinin etkisi altında olduğu düşünülmektedir. Örneğin, Türkçenin etkisiyle граб (grab) kelimesi грап (grap), под (pod) kelimesi ise пот (pot) şeklinde değişebilir.

Türkçenin Yapısal Etkileri: Fiil Görünüşleri ve “mi” Ekinin Görevleri

Türkçe sadece eklemeli değil aynı zamanda sentetik bir dildir (Özezen, 2021, s. 124). Balkan dillerine baktığımızda ise Sırpça, Hırvatça ve Boşnakça da sentetik dil özelliklerine sahipken Bulgarca analitik dil özelliklerine sahiptir. Ayrıca burada Türkçenin genel tipolojik özelliklerine ve Balkan dillerine etkisine de değinmek gerekir:

Lars Johanson, Türkçe için 46 tipolojik özellik belirtmiştir (Özezen, 2021, s. 125). Bu tipolojik özelliklerden Balkan dillerine uyum gösterenler de bulunmaktadır:

Karşılaştırma Kalıbı: Derecelendirme anlamındaki karşılaştırma, kendisiyle karşılaştırılan (standart) + ayrılma hâli eki + karşılaştırılan (X-den büyüktür) örneğine göre yapılmaktadır (Johanson, 2007, s. 41).

Bulgar diyalektleri incelendiğinde Türk dilbilgisi sisteminde bulunan ismin – den ayrılma hâli etkisi ile Bulgar analitik bir ek olan /по/ (po) karşılaştırma ekinin kullanım şekli değişmiştir. Örneğin, Bulgarcada *daha* anlamına gelen /по/ (po) eki olduğu hâlde “benden üç yaş *daha* büyük (От мен три години по-голям) /От мен три години по голям/” anlamına gelen ifade, Türkçenin etkisi ile “benden üç yaş büyük (От мен три години голям) /От мен три години голям/” biçiminde kullanılmaya başlanmıştır.

Belirtili isim tamlaması: Belirtili isim tamlaması (sahip olan + sahip olunan) genel olarak ilgi hâli eki almış tamlayan + baş öge (özellik taşıyıcısı) + iyelik 3. Şahıs eki şeklindedir, öğretmen-in kitab-ı gibi (Johanson, 2007, s. 41).

Türkçe karşılığı “Yalancının mumu yatsıya kadar yanar” atasözüne denk gelen “Yalanın bacağı kısa olur” atasözünü Bulgarcada da görmek mümkündür ve Türkçedeki ilgi hâlinden etkilendiği oldukça açıktır: Краката на лъжата са къси (Krakata na ljata sa kisi) yerine; На лъжата краката са къси (Na ljata krakata sa kisi)

Зъбите на харизан кон не се гледат (Zıbite na harizan kon ne se gledat) yerine; На харизан кон зъбите се не гледат (Na harizan kon zıbite se ne gledat) Hediye atın dışına bakılmaz.

Bitişken yapı: İsim köküne çok sayıda yapım ekiyle çokluk, iyelik ve hâl ekleri de eklenebilir. Balkan dillerinde sıkça rastlanan ve ödünçlenen üç Türkçe ek bulunmaktadır: Meslek, alışkanlık, taraftarlık isimleri yapan (cı/-ci) yapım eki; sıfat yapan, bir yere aitlik katan (-lı/-li) yapım eki; mekân adı, sıfat, alet isimleri vs. yapan (-lık/-lik) yapım eki.

Türkçede, aslında bir soru eki olan “mı/mi”, zamanla kalıplaşarak, bir cümlenin anlamını vurgulamak ve pekiştirmek için kullanılır. Ayrıca zaman, sebep, koşul ve zaman anlamlarına da bürünebilir. Bulgarcada bu ek karşımıza ли (li) olarak çıkar.

İşe geldi mi hemen çalışmaya başlar. – Дойде ли си на работа веднага започва да работи. (Doyde li si na rabota vednaga zapoçva da raboti)

Bastı mı gaza – Настъпи ли газта (Nastıpi li gazta)

gider mi gider – отива ли отива (otiva li otiva)

Verilen örneklerde üzerinde durulması gereken önemli bir husus, fiilin kullandığı zaman biçimidir. Geçmiş zamanı ifade eden -dı / -du takısı ile oluşturulan ve mı / mu soru takısı eklenen yapı, genellikle geçmişe yönelik bir soru cümlesi kurar. Fakat, bazı özel durumlarda bu yapı, anlam değişikliğine uğrayarak soru anlamını yitirir ve bir zaman belirteci işlevi görür. Bu kullanım da vurgulayıcı bir rol üstlenir. Tıpkı -ınca takısında olduğu gibi, bu takı da ana fiilin gerçekleştiği zamanı, kendi içinde barındırdığı zamana bağlar (Korkmaz, 2009, s. 1037). Bulgarcadaki fiilde geçmiş zamanda olup *ли* (mi) ekini kullanarak zarf fiil anlamı katmıştır. Aslında *bastı mı gaza* ifadesini Bulgarca *gaza bastığı zaman* (*Когато натисне газта /Kogato natisne gazta/*) ifadesiyle vermek mümkünken Türkçe yapısıyla kullanmaları oldukça dikkat çekicidir.

Karmaşık fiil sistemi: Türk dilleri, birçok dilbilgisi kategorisi içeren ve detaylı olarak geliştirilmiş fiil yapılarına sahip oldukları için oldukça karmaşıktır. Özellikle, geniş bir bakış açısı ve zaman çeşitliliği sunan sistemde, her bir ögenin taşıdığı işlevsel anlam genellikle diğer bazı dillerdeki karşılık gelen öğelerinkinden daha azdır (Johanson, 2007, s. 44). Karmaşık fiiller *ol-* yardımcı fiil ve kendinden önce gelen sıfat fiille oluşturulan bir yapıdır (Korkmaz, 2009, s. 151).

Öncelik görevindeki karmaşık fiiller Türkçede “-mış ol-” yapısı ve onun “-miş olacak” biçimi, gelecekteki bir an için bitmiş bir eylemi anlatmaktadır. Bu yapı, gelecek zaman eki “-acak” ile çekimlenir, ancak “-mış” morfemi sayesinde eylemin konuşma anından sonra gerçekleşecek ve tamamlanacak olduğuna dair bir anlam kazanmaktadır. Böyle bir yapı, gelecekteki bir referans noktasında eylemin tamamlanmış olacağını belirtir ve bu nedenle “gelecekte tamamlanmış” olarak adlandırılan özel bir görünüşü ifade eder (Çelikel, 2016, s. 298). Bulgarcada bu yapı cinsiyet ayırımına göre -л/-ла/-ло/-ли (-l/-la/-lo/-li) ekiyle yapılmaktadır. Ayrıca “olmak” yardımcı fiilinin çekimleri de mevcuttur:

- Onu kütüphanede görmüş olacağım.

Ще (да) съм го/я видял/а в библиотеката/ Видял/а ще (да) съм го/я в библиотеката. (Şte (da) sim go/ya vidyal/a v bibliotekata/ Vidyal/a şte (da) sim go/ya v bibliotekata)

- Kocasına sormuş olacak.

Ще (да) е питала съпруга си /Питала ще (да) е съпруга си. (Şte (da) e pitala sîpruga si/ Pitala şte (da) e sîpruga si)

Bahsedilen özellik Yunancada da görülmektedir. Aradaki fark fiil çekimleridir.

- Okumuş olacak.

Ασφαλώς θα το διάβασε. (Asfalos tha to diavase.)

Bir diğer karmaşık fiil yapısı da “-mAlı” gereklilik kipiyle oluşturulan “-mİş olmalı” yapısıdır. Bu yapı genellikle geçmişte olan bir eylemin olasılığını veya gerekliliğini ifade eder. Her durumda bu durum bitmişlik anlamı taşır:

- gitmiş olmalı – трябва да е отишъл/ла (tryabva da e otişil/la)

Balkan Dil Birliği üye diller, hâlâ devam eden eylemleri ifade eden basit geçmiş zaman ile tamamlanmış eylemleri belirten karmaşık geçmiş zaman arasındaki farkı muhafaza eden karakteristik özelliklere sahiptir. Çoğu Avrupa dilinde bu kaybolmuşken, Balkan dillerinde Geç Antik Çağ ve Orta Çağ’da yaşanan değişikliklerle analitik yapılar bu ayrımın yerini almaktadır.

Bulgarcada -di’li geçmiş zamanın (ilk örneklerinin 9. yüzyılın sonlarına ait olduğu doğrulanmıştır). Bu dönemde, Hint-Avrupa dil ailesinden gelen -miş’li geçmiş zaman yapısının Güney Slav dillerinde varlığına dair bir kanıt bulunmamaktadır. Diğer Slav dilleri gibi Bulgarca da “-l” formundaki geçmiş zaman sıfat fiili ve yardımcı fiil ile -di’li geçmiş zaman yapısını geliştirmiştir. Yeni geçmiş zaman formlarına geçişin 6. yüzyılda, Protoslavik dönemin sonlarında Slav yerel lehçelerinde yaygınlaştığı görülmektedir. Bulgarca, diğer Slav dillerinden iki önemli fark gösterir: Birincisi, Balkan Dil Birliği’nin diğer üyeleri gibi, Hint-Avrupa kökenli geniş zamanı korumuştur. İkincisi, Orta Çağ Bulgarcasında “-l” ve “-n” formundaki geçmiş zaman sıfat fiilleri ile oluşturulan iki farklı geçmiş zaman yapısı bulunmaktadır.

Geçmiş zaman, Slav dillerinde, dilek ve selamlamalar gibi ifadelerde daha güçlü bir his yaratmak amacıyla kullanılır. Bitmiş geçmiş zaman (aorist) ve hikâye birleşik zaman (imperfect) bu tür durumlarda farklı etkiler sağlar ve geçmişteki

gerçekliği belirlemek üzere kullanılır. Standart Türkçedeki “hoş geldiniz” ve “hoş bulduk” ifadeleri Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde “hoş gelmişsiniz” ve “hoş bulmuşuz” şeklindedir. Bu yapı Bulgarca da -l form yani -miş’li geçmiş zaman olarak kullanılmaktadır.

- Добре дошли (Dobre doşli) - Hoş gelmişsiniz-
- Добре заварили (Dobre zavarili) - Hoş bulmuşuz-

Diğer Dilbilgisel Olaylar

Osmanlı döneminde basılan Türkçe metinler, resmî Osmanlı Türkçesinden ziyade Türk Balkan lehçelerine dayanmakta ve bu metinler, Bulgarcadan alınan birçok dilbilgisi ve sözdizimi yeniliğini içermekteydi. Bu yenilikler, Balkan Dil Birliği’nin özelliklerini yansıtıyordu ve halk arasında konuşulan popüler Türkçeyi yansıtan eserlerde de görülüyordu. Özellikle, 1841’de Bulgar keşiş Teodosi Sinaitski tarafından basılan metinlerde, yerel Türkçede kullanılan Balkanizmler belirgindi. Bu özellikler arasında, bulunma ve yönelme hâlleri arasındaki ayrımın zayıflaması, genitif hâlin diğer hâllerin yerini alması, soru zamirlerinin belgisiz zamire dönüşmesi, istek kiplerinin mastar hâllerle değiştirilmesi ve gelecek zamanın analitik çekimlerle ifade edilmesi gibi dilbilgisi özellikleri bulunmaktadır: *kaçaralar Anadolda yerine Anadol’a (Anadolu’ ya); yönelme hâli ve bulunma hâli ile yapılan hâllerin yerine genitif hâlin geçmesi, domuzlara var yağ yerine domuzların yağı var gibi (Saldzhiev, 2009, s. 87-90).*

Sonuç

Bu çalışma, Balkan Dil Birliği’ne üye dillerin, Türkçe ile tarihsel ve dilbilimsel etkileşimlerini kapsamlı bir şekilde incelemiştir. Bulgarlar, Türkçenin Balkan dillerinde yalnızca kelime alışverişiyle değil, aynı zamanda fonolojik ve morfolojik sistemler üzerinde de belirgin etkiler bıraktığını göstermektedir. Balkan Yarımadası’ndaki coğrafi yakınlık, Osmanlı İmparatorluğu’nun uzun süreli varlığı ve Türk kavimlerinin bölgeye erken dönemlerdeki göçleri, Türkçenin bu etkileşimlerdeki önemli rolünü pekiştirmiştir.

Balkan Dil Birliği, Avrasyacılık kavramı temelinde, dilleri “dil ailesi” ve “dil birliği” olmak üzere iki ana gruba ayıran N. S. Trubetskoy’un önerisiyle kurulmuştur. Bu birlikte Bulgarca, Yunanca, Rumence ve Arnavutça gibi diller yer

almaktadır. “Balkanizm” adı verilen yeni bir kavramla, bu dillerin analitik yapıya geçişleri incelenmiştir.

Bu diller arasındaki yakınlaşma sonucunda tüm Balkan dilleri bu birliğe katılarak Bulgarca standart dil olarak benimsenmiş ve bu dillerin fonolojik, morfolojik ve leksikolojik sistemleri üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Bulgarcada öne çıkan fonemlerden biri, Türk dillerine özgü “ı” sesi olmuştur.

Ayrıca, bu dillerdeki kelimeler arasında birçok benzerlik ve yakınlaşma gözlemlenmiştir. Trubetskoy’a göre, dil birliği birçok ortak “kültür kelimesini” içermektedir.

Sanfeld, Balkan dillerinin her birinde Osmanlı döneminden kalma Türkçe alıntı kelimeler bulunduğunu, ancak bu dillerin yapısal olarak Türkçe ile benzerlik göstermediğini savunmaktadır. Bunun yanı sıra, fiil sistemlerinin yapısında görülen etkiler de dikkat çekicidir. Türkçenin karmaşık fiil yapıları ve eklemeli dil özellikleri, Balkan dillerindeki analitik yapıların gelişimine katkı sağlamış, fiil görünüşü, kip ve zaman ifadeleri gibi alanlarda belirgin paralellikler yaratmıştır. Bulgarcada, geçmiş zamanı ifade eden “-dı/-du” ekinin “-mı/mi” soru eki ile birleşerek (“-dı mı”) oluşturduğu yapı, anlam değişikliğiyle soru işlevini yitirip zaman zarfı olarak kullanılmaya başlamıştır. Bu durum, Bulgarcada da gözlemlenen bir özelliktir. Ayrıca, karmaşık fiil yapılarında Türkçenin etkisi oldukça belirgindir. Geçmiş zamanın görülen ve duyulan şekillerinde kullanımı, kişinin olay yerinde bulunup bulunmaması, zamanın ve olayın belirli ya da belirsiz olması gibi durumları ifade ederken, Türkçedeki kullanımlarla paralellik göstermektedir.

Türkçenin Balkan Dil Birliği’ndeki rolü konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bazı dilbilimciler, Türkçenin bir Balkan dili olmadığını, yapısal etkilerinin sınırlı olduğunu öne sürerken; diğer araştırmalar, Türkçenin fonolojik ve morfolojik sistemler üzerinde yarattığı etkilerin göz ardı edilemeyeceğini savunmaktadır. Özellikle, Viktor Friedman ve Andrey Sobolev gibi araştırmacılar, Türkçenin, Balkan dilleri arasında ortak özelliklerin gelişimine katkıda bulunduğunu ve bu dillerin tipolojik dönüşümünde etkili olduğunu göstermiştir.

Sonuç olarak, Türkçe ile Balkan dilleri arasındaki bu karşılıklı etkileşim, tarihsel bağlamda daha derin bir şekilde incelenmesi gereken zengin bir çalışma

alanıdır. Bu süreç, dilbirliği kavramının sınırlarını genişletmiş ve Türkçenin, Balkan dillerine katkıda bulunan önemli bir unsur olduğunu ortaya koymuştur.

Etik Beyan

Bu çalışmanın Dr. Öğretim Üyesi Fatma Sibel Bayraktar danışmanlığında tamamlanan “Balkan Dil Birliği ve Türkçe” başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlandığı bildirilmiştir (Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne 2019). Çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında belirtilen tüm kurallara uyulduğu beyan edilmiştir.

Etik Kurul Onayı

Araştırmanın etik kurul izni gerektirmeyen araştırmalardan olduğu beyan edilmiştir.

Çıkar Çatışması ve Finansal Katkı Beyanı

Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması ve finansal katkı beyan edilmemiştir.

Kaynakça

- Ahmetbeyoğlu, A. (2021). 718-803 yılları arasında Tuna Bulgar Devleti. *ETÜT Dergisi*, 2(3), 25-38. <https://doi.org/10.52003/etut.2021.14>
- Asenova, P. (2002). *Balkansko ezikoznanie - osnovni problemi na balkanskiya ezikov sayuz*. Faber Yayınları.
- Boyacıoğlu, A. (2019). *Balkan Dil Birliği ve Türkçe* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Çelikel, S. (2016). *Cumhuriyet dönemi Türkiye Türkçesinde öncelik filleri ve işlevleri* [Doktora tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Ercan, Y. (1990). Balkan Türkleri ve Bulgarlar. *Belleten*, 54, 297-308. <https://doi.org/10.37879/belleten.1990.297>
- Friedman, V. A. (2003). *Turkish in Macedonia and beyond: Studies in contact, typology and other phenomena in the Balkans and the Caucasus*. Turkologica 52. Harrassowitz Verlag Yayınları.
- Haarmann, H. (1976). *Aspekte der arealtypologie*. Narr Yayınları.

- Hüseynov, G. (2022). Bizans ve Rus topraklarında bir Türk boyu: Peçenekler. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 8(63), 1678-1686. <https://doi.org/10.29228/smryj.64401>
- Jakobson, R. (1962). *Selected writings*. MIT Yayınları.
- Johanson, L. (2007). *Türkçe dil ilişkilerinde yapısal etkenler*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kadzal, A. (2022). *Tuna Bulgar Kağanı Simeon ve dönemi (862-927)* [Yayımlanmış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Kalay, E. (1998). *Edirne ili ağızları, inceleme-metin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaağaç, G. (2010). *Türkçenin ses bilgisi*. Kesit Yayınları.
- Kopitar, J. (1829). Albanische, walachische und bulgarische sprache. *Jahrbücher der literatur*, 46, 59-106.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri – şekil bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lehiste, I. (1988). *Lectures on language contact*. MIT Yayınları.
- Mircheva, I. D. ve Haralampiev, I. (1999). *Istoriya na balgarski ezik*. Faber Yayınları.
- Özezen, M. (2021). Dilbilimsel tipoloji ve Türkçe. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 49, 117-133. <https://doi.org/10.17133/tubar.696950>
- Pokrovskaya, L. A. (1995). Gagavuzca ve tarihi gelişimi (N. Vasilyev, çev.). *Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi*. 1, 37-42.
- Poprujenko, M.G. (1928). *Balgarski Starini. Kniga VIII: Sinodik carya Borila*. Dırjavna Peçatnitsa Yayınları.
- Renwick, M. (2012). What does %V actually measure? *Cornell Working Papers in Phonetics and Phonology*, 1-20.
- Saldzhiev, H. (2009). The Karamanli text of Teodosiy of Sinai's A book for learning of three languages, Language and cultural problems, *Zeitschrift für Balkanologie*, 45(1). 77-98.
- Saldzhiev, H., Boyacıoğlu, A. ve Aydemir, G. (2015). The Turkic languages and the Balkan sprachbund – Phonological and morphological similarities. problems and hypotheses. Eurasian and Balkan models of language interaction. *Balkansko ezikoznaniye / Linguistique balkanique*, 54(1), 23-38.
- Sandfeld, K. (1930). *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*. Collection linguistique publiée par la Société Linguistique de Paris, 31.

- Schaller, H. W. (1975). *Die Balkansprachen. Eine Einführung in die Balkanphilologie*. Carl Winter Universitätsverlag Yayınları.
- Sobolev, A. N. (2008). *Substantsialno-funksionalnaya teoriya balkanskovo yazykovo soyuza i slavyanskiye yaziki*. Nauka Yayınları.
- Stachowski, M. (2019). Balkan dillerindeki vurgusuz ünlü (schwa), Gagavuzcanın ünlü sistemi ve Bulgarcanın etkisi sorunu (B. Bekar, çev.). *Dil Araştırmaları Dergisi*, 24, 161-168.
- Stoykov, S. (2002). *Balgarska dialektologiya*. Prof. Marin Drinov Yayınları.
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar (Türkmenler) tarihleri – boy teşkilatı – destanları* (2. Baskı). Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Tekin, T. (1995). *Türk dillerinde birincil uzun ünlüler*. T.C. Kültür Bakanlığı; Dağıtım Simurg.
- Vasary, I. (2007). *Kumanlar ve Tatarlar / Osmanlı öncesi Balkanlarda doğulu askerler (1185-1365)* (A. C. Akkoyunlu, çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Vatansever, E. (2019). *Bulgar milliyetçiliğinin doğuşu ve Bulgaristan'ın bağımsızlığı (1841-1908)* [Doktora Tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Wagner, A. (2010). *Was ist ein 'linguistisches Areal'? Methodologisch-theoretische Problemstellungen bei der Entwicklung einer linguistischen Konzeptualisierung*, [Diplomarbeit Karl-Franzens-Universität]. Graz.
- Weigand, G. (1928). Texte zur vergleichenden Syntax der Balkansprachen. *Balkan Archiv IV*, 53-70. Weinreich, Uriel.
- Yalvar, C. (2018). Karadeniz'in kuzeyinde iki kardeş kavim: Peçenekler ve Kuman-Kıpçakların münasebetleri üzerine. *Atlas Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 7-19.
- Yücel, M. (2021). Balkanlardaki Peçenek-Kuman/Kıpçak mücadelesi ve bu mücadelenin Lebunion Savaşına etkisi. *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 97-124.